

հաստատման անհաւան ըլլալով՝ գրող Յիշատակարանին, ճոխապէս գովարանէ հին աթոռոյն Սոյ բնարեալ կաթողիկոսը »։ Իսկ Օրմանեան այս գիտողութենէն տարուելով հանդերձ, կ'ըսէ. — « Կարապետի տրուած գովեստները հարկաւ կրիկիկցիի մը շաշուութիւններ են (ՀՅՊՏՄ. 575) . սակայն ամէն առթի մէջ՝ ճարպիկ և գործունեայ և մտաւոր կարողութեան ալ տէր անձ մը եղած կը տեսնուի » (Ազգայն. 2140-41) :

Դժբախտաբար պատմական ուրիշ տեղեկութիւններ կը պակսին այսպիսի « ճարպիկ և գործունեայ » կաթողիկոսի մը գործունէութեան մասին . վասն զի կարելի չէ ենթադրել որ այսպիսի գործունեայ անձ մը երեսուն տարի պաշտօնավարէ և յիշատակելի ուրիշ գործեր չունենայ :

Զոր օրինակ այն ատեն ինչպէս էին Սիսի և Էջմիածնի յարաբերութիւնները, Կարապետ ինչ գիրք բռնեց հանդէպ Էջմիածնի, և Էջմիածնի ինչ գիրք բռնեց հանդէպ Սիսի . դարձեալ Էջմիածնի աթոռին վերահաստատումէն ետքը, կրիկիկոյ աթոռին իրաւասութիւնը ո՞րչափ ամփոփուեցաւ, այսինքն որո՞նք եղան երկու աթոռներուն թեմական սահմանները : Ի հարկէ այս խնդիրը ինքնին պիտի յարուցուէր, որովհետեւ մինչև ժ. Կարապետի խնդիրներ յուզուեցան երկու աթոռներու միջև :

Օրմանեան Սրբազանի տեսութիւնը հետեւեալն է այս մասին . — « Քանի որ Գրիգոր Էջմիածնի մէջ կը նստէր ճիշտն չափ հովանաւորութեամբ, և Կարապետ Սիսի մէջ հաստատուեցաւ Չաքմաքի պաշտպանութեամբ, բնական էր որ անոնց պետական սահմաններն ալ կաթողիկոսներուն իրաւասութեան գիծերն ըլլային, անոնց սահմաններէն անդին եղողներն ալ սահմանակիցներուն կապուելով, առանց որոշ և հաստատուն սահմանադիմ մը ունենալու, որով սահմանի վրայ եղող քաղաքներ շարունակ մէկէն միւսին կ'անցնէին : Այս խորհրդածութիւններէն կը հետեւնէինք թէ կրիկիկայէն զէպ արեւմուտք, Գարամանցիներուն և Օսմանցիներուն հպատակ Հայերն բնական կերպով մը Սիսին կապուեցան, մանաւանդ որ մինչև քանի մը տարի առաջ Սիսը հայրապետանոց ճանչնալու վարժուած էին, և Էջմիածնի իրենցմէ հետո էր և յարաբերութիւնները դժուար :

Այդ մեր կարծիքին հաստատութիւն կուտայ Եղեղեացի Կարաբապետէն չուրջ 150 տարի ետքը կազմուած ցուցակ մը, ուր իբր Սոյ աթոռին ենթակեալ վիճակներ կը նշանակուին կրիկիկայէ գատ, Երուսաղէմ, Հալէպ, Կիպրոս, Նէոկեսարիա, Անկիրիա, Կոստանդնուպոլիս և Թեսաղոնիկէ (Պէն. Ա. 823) : Ինչ որ կը ցուցնէ թէ Եգիպտոսի սուլթանութենէն դուրս, Գարամանցիներու և Օսմանցիներու ներքեւ եղող Հայերն ալ սկիզբէն Սիսի աթոռին յարած էին » (Ազգայն. 2143-44) :

Կարապետ կիկի. ժամանակ կրիկիկոյ աթոռին թեմերուն վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ կիկ. Ժամանակագիրը, — « Սերաստիա իւր թեմովն, այսինքն իւր այլաթեմովն, Մարայ Սուլթանին էր, վասն որոյ եղև թեմ և վիճակ Սոյ . և այժմ Սերաստիա՝ Էջմիածնայ թեմ եղև . սակայն այլաթեմ, այսինքն՝ Կիւրին, Տարսնապ, Աշտի, Աղ-Տաղ՝ որ այժմ Պօզուխ ասի, և Զուգուրու հողն, սոքա Սոյ վիճակ են . նուիրակ և առաջնորդ նոցա ի Սոյ կու գան » (Սիւսումն. էջ 539) :

Բ. Ե.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԱ ԵՐԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ
ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

Գրեց՝ Բ. Ա. Կեօղիպէօյիւհան. Տպ. Գանիւրէ, Զ. Պէրպէրեան. 1926. էջ 80 202.

Կան գիրքեր, որոնց անունը նախապաշարող է ի վնաս գործին արժէքաւոր բովանդակութեան : Եւ Կեօղիպէօյիւհանի ընտրած անունը իր գործին, առաջին առթիւ իսկ, կը նախապաշարէ բեզ թէ տափակ տխրոյտ մըն է ան . վասն զի, կ'ըսես, ինչ կապ ունի Ամենասուր Երբորդուրիւն և Հայոքիւն իրարու հետ : Այս է պատճառը, որ այս գիրքը աթոռներով մնաց գրասեղանիս վրայ, աչքերուս առջեւ. և ես չուզեցի կարդալ, ժանաւանդ երբ հարեանցի ակնարկով մը գիրքին առաջին երեսները աչքէ անցուցի, աւելի եւս շնչատուցաւ նախապաշարումս և մէկդի դրի գայն : Աւելցո՛ւր ասոր վրայ գիրքը կարդացողներուն աննպատակաւորութիւնը, զոր չվարանցեան արտայայտել խոսակցութեան մը ընթացքին :

Բայց, վերապէս, արդար և ուղիղ չէր որ կապուած մնայ գիրքի անունէն ցայտող նախապաշարումին և տարուէի ուրիշներուն տպաւորու-

թեւեռն. հետեւաբար ձեռք առի Կէօզիւպէօյի բնանի գիրքը, եւ ծայրէ ի ծայր խնամքով եւ ուշադրութեամբ կարդացի զայն:

«Նշտական խորհրդածութիւններ»ով կազմուած է գործին մուտքը, որ յարձակողական մըն է պարզապէս աջ ու ձախ. բայց ոչ թէ խօսքերու պարզ ու մարդկային մը, այլ անհասական խորունկ համոզումներու — արդիւնք բարեւաշտ հոգիի մը բրիտանական հետազոտութիւններուն եւ փորձառութիւններուն — անտոմոք պոսթիւմ մը (էջ 5-22):

Այս յարձակումներուն եւ բնագիտութիւններուն կը յաջորդեն Հաւատք, Անկեղծութիւն եւ Մեղութիւն կարծեւ եւ երկար գլուխներ, որոնք էր կազմեն գործին Ա. Մասը, թէև ասիկա զարմանալի անփութութեամբ մը չէ նշանակուած, բանի որ գիրքին մնացածը բաժնուած է Բ. Գ. Մասերու: Կէօզիւպէօյի բնանի գիրքին արդէն ամէնէն հետաքրքրական եւ հետեւաբար ամէնէն էական մասն այ Բ. Գ. է ըստ իս, որ ծշմարտ կրօնքին ըմբռնումը եւ գիտական օրէններու խախտող շտապարանութիւնը բրիտանական սկզբունքներով, Նոր հորիզոն մը կը բանան խորհող միտքերու առջեւ, եւ այս Բ. Մասին մէջ է որ գիրքին նախապաշարող անունը կը վերլուծուի եւ կը լուծուի համակրանքի օտար հոսանքին մէջ, եւ ընթերցողը կը տեսնէ որ Կէօզիւպէօյի բնանի գիտական Նոր դրութեան մը մեկնիչն է եւ շտապօրէն:

Այս դրութեան տիրող սկզբունքը սո՛ւ է. տիեզերքի կազմութեան մէջ, գիտութեան ս'ր ծիւղէն ու տեսնել տէն ալ դիտես եւ ուսումնասիրես զայն, միմեակութիւն կամ առանձնութիւն չկայ. բոլոր տարրերը, սկզբունքները բաղադրեալ են եւ համադրուած կան. իր բառով «Բազում ի Մի» են. եւ որովհետեւ Գրիտանտիկական մէջ Ամենասուրբ երրորդութիւնը սրանչեւի կերպով կ'արտայայտէ «Բազում ի Մի» դրութիւնը, ուրեմն, կը հետեւցնէ, կարելի է Ամենասուրբ Երրորդութիւնով եւ աւոր երեք Ամենքու գործակցութեամբ բացատրել Տիեզերքը կազմող ու կառավարող օրէնները, Իսկապէս հասելի է ուսումնասիրիլ Կէօզիւպէօյի բնանի գիրքին այս Բ. Մասը մեծ հետաքրքրութեամբ, որ կը բաղկանայ, մուտքէ մը ետքը, Գիտական Օրէններ, Բնականութիւն (Նիւթ եւ Միջոց), Անհատականութիւն, Հոգեբանականութիւն, Բարոյագիտական, Տրամաբանական, Գեղարուեստ եւ Ազգութիւն գլուխներէն (էջ 57-129):

Գործին Գ. Մասը կը կազմէ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (էջ 131-159), որ կը կերտի զգայուն ԱՂՕԹՔՐՆՈՎ մը (էջ 198-202):

Գործը, իր ամբողջութեան մէջ, բրիտանեայ, աւետարանի ոգիին եւ տառին հաւատացող էութեանէ մը բխող ԿՈՁ մըն է մեր Հայութեան, որովորութիւնը եւ կեանքը կախուած է «Բազում ի Մի» էն, ուրիշ խօսքով Ամենասուրբ Երրորդութեան գիտական — բրիտանական հասկընդողութեանէն եւ պաշտամունքէն:

Կէօզիւպէօյի բնանի յարձակողականներն ու բն-

նադատականները, ուղղուած անձերու եւ հաստատութիւններու, պէտք է խոստովանիլ թէ ընդհանրապէս շիտակ եւ ծշմարտ են. իսկ մասնաւոր սխալներ եւ անճշգրտութիւններ հանդէպ անձերու եւ հաստատութիւններու, ներողամիտ օրէն կրնան վերագրուիլ նախ իր չափազանց նախանձալուծութեան եւ յետոյ իր բիշ ծանօթութեան հայ ժողովրդի ամբողջութեան եւ բուն, Հայաստանի ժողովուրդին իրենց բնաշխարհին մէջ:

Այն բրիտանական կատարելութիւնը, անթերի ու անստուեր կատարելութիւնը, որ սեսիւն է Կէօզիւպէօյի բնանի, հայ ժողովուրդին եւ հայ եկեղեցականին համար. դժբախտաբար կամ բարեբախտաբար տեսիլ (vision) պիտի մնայ. եւ ես կը մտախնդիր որ այդ սեսիլը մնայ հայ ժողովրդին հոգիին եւ մտքին հորիզոնին վրայ. վասն զի ա՛ն է որ առողջ եւ կենդանի ախտի պահէ Հայութիւնը. եւ եթէ այդ սեսիլը իրազգործուէր այսօր, ինչ որ անկարելիութիւններու անկաբեկին է, վաղը պիտի իյնար հայ ժողովուրդը, անկանգնելի անկումով մը. որովհետեւ Տեսիլն է որ կը կատարելագործէ ինչպէս անհատը, նոյնպէս ժողովուրդը: Մղերուս կատարեալ, որպէս երկնասուր Հայրն ձեռն կատարեալ է, — այս է Տեսիլը բրիտանական:

Գաղափարներու խոկմունքներու, համոզումներու եւ հաւատքի, խորհողներու եւ տեսիլներու այս գիրքը խնչպիսի գրական աթէր մը կը ներկայացնէ:

Պէտք է անմիջապէս բռնի որ գրական ոճէ տալիս Կէօզիւպէօյի բնան ուշադրութիւն դարձուցած է իր խորհողներն ու զգացումները պատկերացնելու իրենց բնական ու պարզ ձեւին մէջ. այնպէս որ իր լեզուն կը լծանի վճիռ վառակի մը որ կը հոսի անձիկ, բայց երբեմն հոսանքը կը զարնուի քաբի մը, թուփի մը, որոնք նետուած են առուին մէջ, մերթ կը կարկաճէ թեթեւ զառիւղայրի մը հանդիպելուն, մերթ կը զանգաղի, բարձրակի թուփի մը առջեւ խոկացող ջրակոյտի մը պէս. վերջապէս շնորհ չէ որ կը պակսի, եւ հեղինակին ինքնութիւնն ու ոգին կը հայելիաճան իր արտայայտութիւններուն մէջ:

Իրիւս խորհող Կէօզիւպէօյի բնան, երբեմն կը յիշեցնէ Պապինին, երբեմն Ինտրան, որուն զաղափարակիցն ու հիացողը եղած է, մերթ Տեսանող մը կ'ոգեւորէ իր արտայայտութիւնը, մերթ կը շարունակուի Առակող մը ընթացք կուտայ իր խորհողներուն եւ խօսքերուն:

Ինչ որ արտատոմոք եւ արտակերպն կը նկատուի Կէօզիւպէօյի բնանի դիտելու եւ խօսելու կերպերուն մէջ, ասիկա իր ինքնութիւնն է արդէն. զինքը լաւ հասկնալու համար պէտք է խրաջնել իր դիտակէտը:

Կրօնական գրականութեան այս ինքնատիպ նմոյշէն ծաղկաբարդ մը կ'ընենք յառաջիկային ՍԻՈՆԻ մէջ:

ԲԱԿ